

УДК 811.521'36-112

ЗАРОДЖЕННЯ ЯПОНСЬКИХ ГРАМАТИЧНИХ ВЧЕНЬ

Костянтин Комісаров

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
кафедра китайської, корейської та японської філології,
бульв. Тараса Шевченка, 14, Київ, Україна, 01601,
тел.: (044) 239 33 86, e-mail: komisarov@bigmir.net*

Проаналізовано ранній період історії японських граматичних вчень, головною характерною особливістю якого є відособленість японської лінгвістичної традиції, що, однак, певною мірою зазнала впливу ідей китайської та індійської наук, але, попри це, традиція ця розвивалася самостійно.

Ключові слова: граматичні вчення, іноземний вплив, літературні пам'ятки, кана, камбун, кунтен, вірші ренга, теніоха, словозміна, дієвідмінювання.

За словами провідних японістів, Японія є однією з небагатьох країн, у яких можна констатувати наявність національної лінгвістичної традиції. Японське мовознавство у різні періоди своєї історії зазнало впливу китайської, індійської, а пізніше і європейської традицій, однак багато в чому розвивалося самостійно і має низку специфічних особливостей [2, с. 262].

Історію японського мовознавства прийнято насамперед поділяти на два періоди, межею між якими вважається перша половина епохи Мейджі (60–80 роки XIX століття). Головною характерною особливістю першого періоду є відособленість японської лінгвістичної традиції, на яку, однак, певною мірою справили вплив ідеї китайської та індійської наук, але, попри це, традиція ця розвивалася самостійно, і це особливо помітно, якщо говорити про кінець зазначеного періоду.

Другий період нерозривно пов'язаний із впливом європейського мовознавства, у зв'язку з чим японська наука про мову значно видозмінилася, хоч і не втратила своєї специфіки. Немає жодного сумніву в тому, що європейський вплив позначився в Японії не лише на науці про мову, лінгвістиці, а й на самій японській мові. Найяскравіші підтвердження цьому факту можна знайти на лексичному рівні – запозичення з європейських мов стали джерелом поповнення словникового складу японської мови досить давно, і цей процес активно триває й сьогодні. Проте ще більш переконливим свідченням впливу на систему певної мови з боку інших національних мов є, на нашу думку, зміни на рівні граматики.

Варто однак зауважити, що, зокрема В. Алпатов констатує, що вплив європейських мов на японську обмежується, головно, лексичним рівнем. Окрім того, велика кількість запозичень з англійської мови спричинила проникнення в японську мову деяких англійських фонологічних особливостей. На інших же рівнях вплив європейських

мов не спостерігається, а якщо він і є, то лише в негативному плані (майже повна відсутність словотвору) [1, с. 94].

Однак деякі факти свідчать, що впливу європейських мов зазнав частково і граматичний стратум японської мови. Зокрема, якщо ортодоксальним співвідношенням часових форм присудків простих речень у складі складнопідрядного було таке, при якому на час події вказував лише присудок головного речення, то сучасний стан нормативної граматики свідчить про те, що присудок підрядного речення може узгоджуватися за часом із присудком головного. Порівняймо:

私は小さい時、よく父と海へ行った。

/Ваташі-ва чі:сай токі, йоку чічі-то умі-е ітта/

Коли я був маленьким, часто їздив із татом на море.

私は小さかった時、よく父と海へ行った。

/Ваташі-ва чі:сакатта токі, йоку чічі-то умі-е ітта/

Коли я був маленьким, часто їздив із татом на море.

Вважається, що речення другого типу почали з'являтися в японській мові під впливом перекладної літератури. Наведений приклад перекладається англійською так: *When I was small, I often went to the seaside with my father.* При цьому відображається узгодження часів (*sequence of tenses*) – одна із найголовніших особливостей синтаксису англійської мови, що викликала зрушення і в японській граматиці. Проте варто неодмінно відзначити той факт, що це зрушення не призвело до витіснення автентичної синтаксичної побудови іншомовною, а це зайвий раз підтверджує, що японська мова, як і японська лінгвістика, в усі часи зберігала свою національну специфіку.

Тепер повернімося до першого виділеного періоду розвитку японської лінгвістичної традиції. Вважається, що до другої половини XIX століття японська лінгвістика була не окремою галуззю науки, а лише складовою таких наук, як філологія та поетика.

На думку дослідників, можна виділити три головні етапи розвитку уявлень про мову в Японії до другої половини XIX століття. У часи пам'яток японської писемності (VIII–X століття) іще не було власне досліджень мови, і мовні проблеми згадували лише опосередковано у пам'ятках літературного та іншого змісту. Проте цей період мав важливе значення для розвитку японського мовознавства, оскільки створюється національна японська писемність (仮名 /кана/), відбувається знайомство з ієрогліфікою та пристосування її до японської мови, до Японії потрапляють ідеї китайського та індійського мовознавства.

Наступний етап починається приблизно з кінця X ст. і продовжується до кінця XVII століття. На цей час припадає інтенсивне коментування давньояпонських пам'яток, для потреб якого активно досліджується мова цих пам'яток. Це були здебільшого дослідження в галузі лексики (семантичні та етимологічні), історичної орфографії. Дещо пізніше починається дослідження поетики, і цей процес мав неабияке значення для розвитку граматичних учень, оскільки тут уперше на теренах Японії проводиться класифікація одиниць мови, зокрема службових.

Найвищий розквіт лінгвістичних досліджень, у тому числі у галузі граматики, припадає на третій етап (кінець XVII – середина XIX століття). Граматика виокремилась

із поезики, і було проведено детальний аналіз багатьох граматичних явищ японської мови.

Підстав говорити про визначну роль граматики на кожному етапі розвитку японської мови існує чимало. Наприклад, коли відбулося перше знайомство японців з ієрогліфічною писемністю, єдиним письмом у Японії були ієрогліфи. Можна припустити, що такий стан справ тривав би й до сьогодні, але цього не сталося щонайменше з двох головних причин: по-перше, виникали серйозні труднощі з ієрогліфічним написанням японських власних імен, а, по-друге, оскільки китайська та японська мови мають зовсім різну будову, для більшості граматичних показників було неможливо добрати відповідні за смислом ієрогліфи (у китайській мові відповідні значення не мають вираження на граматичному рівні).

Подолання згаданої проблеми відбувалося у два способи. По-перше, багато текстів записували суто ієрогліфічно, проте використовували спеціальні позначки, що вказували на наявність тих чи інших службових елементів – 訓点 /кунтен/. Говорити про системність з погляду граматики за такого підходу доволі важко, оскільки позначки використовувалися здебільшого факультативно, і достовірні приклади їх використання можна віднайти тільки з XI століття, хоча, на думку деяких учених, така система почала складатися вже у VIII століття. Позначки 訓点 /кунтен/ мали менший за ієрогліфи розмір. Їх розташовували в певному порядку зверху, знизу або збоку ієрогліфа. Положення позначки відносно ієрогліфа вказувало на наявність певного граматичного значення, однак не всі граматичні показники мали формальні засоби для вираження. Дещо пізніше виникли позначки, що вказували на порядок читання слів у тексті, записаному винятково ієрогліфами. У такий спосіб робили спробу застосувати правила японського синтаксису у тогочасному письмовому варіанті японської мови, що мав назву 漢文 /камбун/ (китайське письмо доби Хань).

Перш ніж продовжити огляд історії розвитку японської граматики, доречно дещо підсумувати. По-перше, запис текстів камбуном був занадто складний, і володіли ним лише добре освічені люди, які знали китайську мову; по-друге, що дуже суттєво, оскільки будова японської мови значно відрізняється від будови китайської, то подальша практика активного запису японської мови за правилами китайської втрачала актуальність, передусім, через специфіку граматичного рівня – стало зрозуміло, що японська мова вимагає фонетичної писемності, і протягом VIII століття створюється національна японська писемність – 仮名 /кана/, що мала різні варіанти, але два найважливіші – 平仮名 /хірагана/ і 片仮名 /катакана/, поступово витіснили всі інші та використовуються й нині. Ієрогліфіки ж ці нові системи письма не витіснили, і вже з IX–X століття склалася традиція писати лексичні одиниці японської мови (повністю або частково) ієрогліфами, а граматичні – здебільшого абеткою.

Учені вважають, що цей принцип зберігся з деякими коливаннями до наших днів [7]. У цьому можна легко перекоонатися, якщо проаналізувати систему запису деяких граматичних засобів сучасної японської мови. Наприклад, показники відмінка іменника, закінчення дієслів (食べる /таберу/, 直す /наосу/) та дієслова-зв'язки (～だ /да/, ～です /дес/, ～ます /мас/) завжди записуються абеткою. Формальні іменники легко відрізнити на письмі від повнозначних саме завдяки їх запису – абеткою, а не ієрогліфами: 静

かな所に住みたい /Шідзукана токоро-ні сумітай/ (Хочу жити у тихому місці; 所 /токоро/ – повнозначний іменник); 今ご飯を食べているところだ /Іма гохан-о табетеіру токоро да/ (Я зараз саме їм; ところ /токоро/ – формальний іменник). Сполучники також рекомендують записувати абеткою з метою підкреслення їх граматичного (а не лексичного) статусу.

Пам'ятки VIII–X століття вказують на поступове формування певних уявлень про мову в Японії. Проте мова іще не слугувала предметом особливого розгляду. Початок нового етапу пов'язаний, насамперед, з появою коментаторської літератури, а також зі створенням фонетичної таблиці 五十音 /годжю:он/.

У цей же період набуло розповсюдження і вивчення мови, пов'язане з поетичними та риторичними дослідженнями. У той час були широковідомими посібники з віршування у різних поетичних жанрах. Особливо важливе значення мали поетичні твори у жанрі 連歌 /ренга/ (такі вірші складаються з двох частин, що створюються різними особами, і друга частина повинна у певний спосіб співвідноситися з першою). У таких творах, що мали загальну назву “連歌論書 /Ренгароншьо/” (“Посібники з ренга”) вперше стали детально вивчати граматичні одиниці мови.

Нагадаємо, що протиставлення лексичних та граматичних явищ усвідомлювалося вже у найдавніших японських пам'ятках. Потім, упродовж тривалого часу, інтерес японських філологів був сконцентрований майже повністю на лексиці. Це, вірогідно, було пов'язано з тим, що створення норм літературної мови неначе “законсервувало” в ній систему граматичних одиниць, що майже не змінювалася до XX ст., тоді як зміни в лексиці відбувалися, і лексичні одиниці, що вийшли з ужитку, доводилося вивчати.

Вивчення граматичних елементів проводилося лише під час освоєння 漢文 /камбун/ у зв'язку з нагальною потребою розставляти позначки, що виражали ці елементи. Це відбувалося також під час створення віршів у жанрі ренга. І це дійсно було необхідним, оскільки для правильного створення вірша такого жанру треба дотримуватися граматичної правильності речення, зокрема правильного узгодження першої та другої його частин. Це безпосередньо залежало від адекватного використання граматичних елементів, які з цієї епохи почали називатися “弓爾乎波・天爾遠波 /теніоха/” або “теніва”. Терміни походять від назв самих граматичних показників, які у відповідному порядку вказували у позначках 訓点 /кунтен/. Переважну більшість таких елементів можна співвіднести із сучасним поняттям “助詞 /джьоші/” [4].

Основні твори, в яких порушено питання про теніоха у зв'язку з віршами ренга, почали з'являтися з XIII ст. До них належать “爾葉大概抄 /Теніхатайгайшьо:/” невідомого автора (XIII століття), “連理秘抄 /Ренріхішьо:/” Нідзьо Йошімото (二条良基; середина XIV століття), твори Сога (蘇我) та Шьохо (勝宝) (кінець XV століття) тощо. У них вивчають функції теніоха та подано їх першу класифікацію.

У цих дослідженнях службові елементи було поділено на заключні (після яких речення не може бути продовжене) та незаклучні (ті, що передбачають продовження речення). Такий поділ, що був, вірогідно, пов'язаний зі специфікою використання граматичних елементів у віршах ренга, відіграв важливу роль у подальших дослідженнях в галузі граматики.

Дослідники ренга звернули увагу на явище 係り結び /какарімусубі/ [6, с. 120, 140, 143, 220], яке полягає у тому, що вибір заключної форми дієслова у старояпонській мові залежить від наявності у реченні певних часток. Вимога граматичної правильності в ренга зумовила необхідність класифікації часток залежно від того, яка дієслівна форма з ними сполучається. Окрім вимоги граматичної правильності, на вірші у жанрі ренга накладалися й певні семантичні обмеження. Між їхніми частинами, окрім формального, мав бути й смисловий зв'язок. Тому проводили і семантичну класифікацію теніоха. Зокрема, було виділено показники теперішнього та минулого часу, своєї та чужої дії. Було також зроблено більш чітко ніж раніше розмежування знаменних та службових елементів. Якщо раніше таке розмежування ґрунтувалося на наявності чи відсутності відповідного елемента в китайській мові, то тепер воно побудоване на функціональних та семантичних критеріях. Саме у цей час сформувалася та диференціація знаменних та службових елементів, яка стала в японській мові основоположною.

Підводячи ризик під дослідженнями японських граматичних елементів крізь призму віршів жанру ренга, відзначимо, що це ще не був інтерес до граматики як такої. Граматичні одиниці вивчали з метою віршування і розглядали винятково ті їх властивості й відношення, що були суттєвими для ренга. Виділення граматики в окрему дисципліну відбулося у XVIII століття.

Окрім вивчення службових елементів, дослідники ренга займалися також класифікацією знаменних одиниць мови. До цього також спонукали правила віршування, вимоги переходу від одиниць одного семантичного класу до одиниць іншого певного семантичного класу. Деякі аналогічні класифікації робили і за межами вивчення ренга.

Семантичні класифікації лексики тривали і до XIII століття, але при цьому здебільшого класифікували лише імена. Нове протиставлення вперше з'являється у 60-х роках XIII століття. у Фуджівара Іка (藤原伊家), який виділив 物の名 /моно-но на/ (“імена речей”) та こと /кото/ (“слова”, під якими спочатку розуміли всю непередметну лексику). Ці терміни зберігалися і надалі, але поступово їх стали розуміти по-іншому: як ім'я та предикатив. У той час вони протиставлялися не за формальними, а за семантичними ознаками. Дослідники ренга пов'язували це уявлення з протиставленням буддійських понять 体 /тай/ (“субстанція”) та 用 /йо:/ (“зміна властивості предмета”). У такому протиставленні видно зародження концепції частин мови (поділ усіх частин мови на 体言 /тайген/, субстантиви, та 用言 /йо:ген/, предикативи), що була успішно розроблена у наступні епохи, однак поки що вивчення частин мови не було систематичним.

У епоху Токугава (1603–1867) неабияку увагу приділяли проблемам службових елементів теніоха. Якщо у попередні періоди вивчення таких елементів проводили майже винятково з метою віршування, то у XVIII–XIX ст. граматичні показники стають самостійним предметом вивчення. Японські філологи цієї доби займаються уточненням списку теніоха та їх семантики. Сасаібе Нобуцура (雀部信頼) у своїй праці “氏邇乎葉義慣鈔 /Теніоха Гіканшьо:” (1760) уперше описує закономірності вживання форм слів, що відмінюються залежно від наявності у фразі таких теніоха, як は /ва/ та も /мо/ [5]. Доволі суттєвий внесок у розвиток вчення про теніоха зробив Мотоорі Норінага (本居宣長; 1730–1801) у працях “てにをは紐鏡 /Теніоха Хімокагамі” (1771) та “詞の玉緒 /

Котоба-но Тама-но О” (1779). Обидва твори присвячені явищу 係り結び /какарімусубі/, про яке уже згадувалося. Явище це, як ми знаємо, розробляли в японській лінгвістиці і раніше, а внесок Мотоорі Норінага полягає в тому, що він звів доволі фрагментарні спостереження своїх попередників у єдину систему. Він виділив три групи теніоха: 1) は /ва/, も /мо/, ただ /тада/ (малася на увазі відсутність будь-якого теніоха); 2) ぞ /дзо/, の /но/, や /я/, なに /нані/; 3) こそ /косо/. Усім цим теніоха відповідали 43 закінчення предикативів (用言 /йо:ген/). Учені дійшли висновку, що обидва згадані твори Мотоорі Норінага справили значний вплив на японське мовознавство епохи Токугава та наступних періодів [2, с. 283].

Починаючи з “脚結抄 /Аюішьо:” (1773), роботи основоположника вчення про частини мови в японській мові Фуджітані Наріакіра (富士谷成章; 1738–1779), багато дослідників розглядали теніоха як самостійну частину мови, що характеризується відсутністю речового значення та виконує допоміжні функції. На основі досягнень у вивченні теніоха в період Токугава почали інтенсивно розвиватися дослідження дієвідмінювання та було закладено основи сучасних уявлень про дієвідмінювання.

Ще до початку епохи Токугава японські вчені звернули увагу на той факт, що дієслова та прикметники мають різну форму залежно від синтаксичної позиції і граматичних елементів, що приєднуються до них. Пізніше вказували на взаємозв’язок форми предикатива та показника теніоха, що приєднується до неї. У зв’язку з цим було виділено чотири форми зміни дієслів. Одним із перших філологів доби Токугава, що звернув увагу на проблему дієвідмінювання, був буддійський монах Кейчю (契沖; 1640–1701). У своїй праці “和字正濫鈔 /Ваджішьо: Раншьо:” (“Правильності та помилки в японській писемності”, 1695 року) він поділив усі слова на дві групи – відмінювані та невідмінювані – і поняття 動く /угоку/ (“рухатися”) та 働く /хатараку/ (“працювати”) застосував лише до першої групи (малася на увазі “змінюватися, відмінятися”), відокремивши у такий спосіб дієвідмінювання від інших видів слвзміни.

Далі, Танігава Котосуга (谷川土清; 1709–1776) у додатку до “日本書記通證 /Ніхоншьокі Цу:шьо:” під назвою “倭語通音 /Вагоцууон” (1762) і Камо-но Мабучі (賀茂真淵; 1697–1769) у творі “語意考 /Гоіко:” (“Роздуми над смыслом слів”, 1769) розробили схеми відмінювання, засновані на таблиці 五十音 /годжю:он/. Кожна форма отримала відповідну назву. Танігава Котосуга назвав їх “мітей”, “ітей”, “кокуджін”, “джіген”, а Камо-но Мабучі – “шьо” (“хаджіме но котоба”), “тай” (“угокану котоба”), “йо:” (“угоку котоба”), “рей” (“рейдзуру котоба”), “джо” (“тасукуру котоба”). Упродовж наступних кількох десятиліть учені не завжди дотримувалися такого принципу впорядкування форм, але, починаючи з Тоджьо Гімона (東条義門; 1786–1843), остаточно до нього повернулися. Обидві схеми відмінювання, іще неповні та неточні, є по суті ідентичними. Їх історична цінність полягає в тому, що вперше форми відмінювання розглядали як систему і пропонували їх найменування, засновані на функції, яку вони виконують.

Фуджітані Наріакіра першим в історії японського мовознавства чітко відокремив дієслова від прикметників і дослідив різні групи в межах цих частин мови. Дослідник уперше спробував виділити типи дієвідмінювання, але його класифікація заснована на ознаці наявності чи відсутності тільки двох форм: заключної та приіменної,

тому до однієї групи долучали одиниці, що згодом були віднесені до різних типів відмінювання.

Ключовою працею Мотоорі Норінага з проблем відмінювання є “御国詞活用抄 / Мікунікотоба Кацуїо:шьо:” (“Нарис із відмінювання японських слів”, 1782). У цій праці відмінювані слова поділено на 27 груп за їх останніми складами.

Схема відмінювання, яку запропонував Мотоорі Норінага, вважається недостатньо впорядкованою. У ній не враховувано деякі форми дієслів та прикметників. Проте в цій праці автор аналізував усі існуючі типи відмінювання йогенів, і тому, попри певну неупорядкованість, його схема становить безсумнівний інтерес з погляду розвитку науки про відмінювання.

Результати досліджень відмінювання, які провели Фуджітани Наріакіра та Мотоорі Норінага, узагальнив Судзукі Акіра (鈴木臈; 1764–1837) у своїй праці “活語断続譜 / Кацуго Дандзокуфу” (“Замітки про вживання відмінюваних слів”, 1803). Як і Мотоорі Норінага, Судзукі Акіра поділяє всі йогени на 27 груп і вказує спочатку на 8, а потім на 7 форм відмінювання. Він перелічив їх у порядку, який запропонував Фуджітани Наріакіра.

На відміну від своїх попередників Судзукі Акіра під час аналізу відмінювання враховував не лише фонетичні зміни у кінцевому складі, а й список теніоха, які з ним сполучаються.

Вагомий внесок у вчення про відмінювання зробив син Мотоорі Норінага – Мотоорі Харуніва (本居春庭; 1763–1828). Свої погляди на систему відмінювання він виклав у праці “詞八衢 / Котоба-но Ячімата” (“Шляхи слів”, 1806). Мотоорі Харуніва виділив 7 типів відмінювання дієслів залежно від того, скільки і яких форм зміни (ступенів) вони мають у вертикальному ряду таблиці “Тоджю:он”: 4 правильні дієвідміни (чотиріступеневе; одноступеневе, що пізніше назвали верхнім одноступеневим; середнє, що пізніше назвали верхнім двоступеневим; нижнє двоступеневе) і 3 неправильні дієвідміни (неправильні дієвідміни за стовпчиками ка, са, на).

Мотоорі Харуніва скоротив кількість форм відмінювання з семи до п’яти шляхом з’єднання першої та третьої форм, що у таблиці Судзукі Акіра відповідали заключній формі, і винятки – наказовій формі. Спеціальних найменувань кожній формі Мотоорі Харуніва не давав, а пояснював їх значення описово. Форми відмінювання перераховано у порядку голосних таблиці “Тоджю:он”. На відміну від Судзукі Акіра, який вважав матеріально тотожні форми одного дієслова різними формами, якщо у дієслова іншої (інших) дієвідміни їм відповідали з погляду приєднання теніоха дві фонетично неідентичні форми, Мотоорі Харуніва у своїй схемі відмінювання не припускає повторення однакових форм.

Інша праця Мотоорі Харуніва “詞通路 / Котоба-но Кайойджи” (1828) присвячена перехідності/неперехідності. Це питання порушували і попередники Харуніва (“Іппо” невідомого автора, “Аюішьо:” Фуджітани Наріакіра, “玉あれ / Тама Ара-ре/” (1792) Мотоорі Норінага, “振分髪/Фурівакегами/” (1796) Одава Роан (小沢蘆庵; 1723–1801) та ін.), але Мотоорі Харуніва вперше розглядав явище перехідності/неперехідності як систему форм і пояснював семантичні відмінності між формами як відмінності в їх відмінюванні. Граматичні елементи, що виражають пасив, кауза-

тив, потенційність, віднесені пізніше до службових дієслів, Мотоорі Харуніва вважав дієслівними закінченнями.

Завершальним етапом у розвитку вчення про дієвідмінювання в епоху Токугава можна вважати дослідження Тодзьо Гімона, відображені у його працях “活語指南 / Кацуго Шінан” (“Навчання дієвідмінювання”, 1844), “友鏡 / Томокагамі” (1823), “和語説略図 / Вагосецу-но Рякудзу” (1833), “山口栞 / Ямагучі-но Шіорі” (1836). Тодзьо Гімон обґрунтував необхідність виділення шести форм дієвідмінювання і дав їм такі назви: “шьо:дзенген” або “мідзенген”, “рен’йо:ген”, “сецуданген”, “рентайген”, “ідзенген”, “кегуген”. Запропоновані ним назви стали основою сучасних найменувань форм дієвідмінювання. Форми відмінювання Тодзьо Гімон розташовував у порядку голосних таблиці “Тоджю:он”.

У вивченні морфології японські вчені епохи Токугава досягли неабияких успіхів, накопичили значний матеріал, що потребував певної систематизації. Можна сказати, що було створене підґрунтя для класифікації частин мови, а також – для наукової розробки граматичної будови японської мови.

До перших філологів епохи Токугава, що звернули увагу на проблему класифікації лексичного складу за частинами мови, належить Фуджітані Наріакіра, про якого уже згадувалося вище. Результати своїх досліджень у цій галузі він представив у працях “挿頭抄 / Кадзашішьо:” та “脚結抄 / Аюішьо:”. Через півстоліття Судзукі Акіра видає “言語四種論 / Генгошішюрон” (“Трактат про чотири класи слів”, 1824). Після Судзукі Акіра питання про частини мови досліджує Тодзьо Гімон у працях “活語指南 / Кацуго Шінан” (1840) та “玉の緒繰分 / Тама-но Окуріваке” (1841). Дещо раніше Тогаші Хірокаге (富樫広蔭; 1793–1873) написав відому працю “詞の玉橋 / Котоба-но Тамахаші” (“Яшмовий міст слів”, 1826), що приніс авторові визнання за проведену ним класифікацію частин мови.

Фуджітані Наріакіра виділяє для японської мови чотири частини мови: 1) *на* (“імена”); 2) *йосоі* (буквально “вбрання”); 3) *кадзаші* (буквально “прикраси для голови”); 4) *аюі* (буквально “обмотки для ніг”). Назву “прикраси для голови” отримав той розряд слів, що визначає слова перших двох категорій, стоячи перед ними у реченні (а при вертикальному письмі – над ними, зверху); “обмотки для ніг” – це ті службові слова та морфеми, які оформлюють слова, слідуючи за ними (у вертикальному письмі – під ними, знизу).

Фуджітані не ставить всі чотири класи слів в один ряд, а поділяє їх на основні та допоміжні. До основних класів він відніс: *на* (імена), що слугують назвами конкретних або абстрактних предметів (*моно*), та *йосоі*, що виражають поняття дії та стану (*кото*) як поняття, протилежні предметним. Клас *йосоі* – загальний клас. Автор поділив його на два підкласи: *кото* та *сама*, тобто на слова, що позначають дії (дієслова), та слова, що позначають стан, образ, вигляд, до яких він відносить прикметники.

Зі сказаного вище можна зробити висновок, що виділення на та *йосоі* як головних класів автор класифікації зробив відповідно до логічно розчленованих понять про предмети та їх властивості, що знайшли відображення у вченні неоконфуціанської філософії про “незмінну сутність предметів” та “властивості, притаманні предметам” [2, с. 289]. Фуджітані Наріакіра як представник “національної науки” (国学 / кокугаку)

уникає вживання для згаданих понять термінів 体 /тай/ та 用 /йо:/, але суть його вчення від цього не змінюється.

Інші два класи слів – кадзіші та аюі, що не позначають предметних понять та явищ, не підпадають під філософський критерій, який автор застосовує для виділення основних класів слів і трактує як допоміжні слова, що характеризують лексичні значення слів основних класів та слугують для вираження відношень між ними. Для виділення допоміжних класів автор використовував структурні та синтаксичні особливості будови японської мови.

Критерієм для виділення класу кадзаші слугувала формальна синтаксична ознака; ці слова у синтаксичній будові речення передують головним словам – або безпосередньо примикають до них, або відокремлені проміжними словами. Звідси цей клас і отримав назву “прикрас для голови”. З погляду ж сучасної граматичної класифікації слова, що належать до кадзаші, є неоднорідними за лексичним змістом та синтаксичною функцією.

Четвертий клас – аюі (“обмотки для ніг”) – Фуджітані виділив за ознакою постпозиційного примикання. До цього класу увійшли здебільшого всі аглютинуючі формальні показники, які не мають самостійного лексичного значення, і за допомогою яких відбувається оформлення слів у завданнях лексичної та синтаксичної побудови.

Класифікаційна термінологія, яку уведена Фуджітані Наріакіра, не знайшла послідовників, але класифікація як така справила вплив на роботи низки дослідників японської мови. Зокрема, запропонований ученим принцип об’єднання дієслів та прикметників в одну спільну групу та виділення постпозиційних службових елементів у самостійний клас продовжує утримуватися в японській граматичній літературі протягом усього наступного періоду аж до наших днів.

Судзукі Акіра першим з японських філологів узагальнив вчення про частини мови у японській мові та видав монографію, присвячену цьому питанню, під назвою “言語四種論 /Генгошішюрон/”. Власне кажучи, це була перша граматики японської мови, яку написав японець. Як видно з самої назви трактату, Судзукі Акіра встановив у японській мові чотири класи слів: 1) 体の言葉 /тай-но котоба/ (“слова-субстанції”); 2) てにおは /теніоха/ (“службові форманти”); 3) あり方の言葉 /аріката-но котоба/ (“слова стану”); 4) 仕業の言葉 /шівадза-но котоба/ (“слова-дії”). Два останні класи Судзукі Акіра об’єднав спільною назвою – 用の言葉 /йо:-но котоба/.

Класифікація Судзукі Акіра, перш за все, привертає до себе увагу термінологією. Терміни “体 /тай/” та “用 /йо:/” автор запозичив із конфуціанської філософії. Під терміном “тай” у конфуціанській доктрині мається на увазі незмінна сутність предметів, а під терміном “йо:” – змінні властивості предметів. Якщо пробувати застосувати ці два поняття до філософії західноєвропейської, то вони будуть, тією чи іншою мірою, відповідати поняттям “субстанція” та “акциденція”.

Поділ загальної категорії “йо:-но котоба” на два класи, “аріката-но котоба” та “шівадза-но котоба”, Судзукі Акіра мотивує тим, що слова цих класів є відмінними за характером словозміни. Учений намагається тут підвести під лексичну класифікацію граматичну основу і цим порушити засади філософського тлумачення термінів “тай” та “йо:”. Характеризуючи ці класи, Судзукі Акіра відзначає особливості, якими вони

відрізняються один від одного. Особливості ці він убачає в семантиці та притаманних їм формах. Іншими словами, відповідно до японського складового письма та під впливом пануючої на той час теорії “音義説 /Онгісецу/”, філолог виділяє склад як морфологічний елемент зі складу основи і надав йому самостійного існування. Підсумовуючи сказане, можна констатувати, що Судзукі Акіра встановлює для основних лексичних класів два класифікаційні критерії: логічну ознаку та морфологічну ознаку змінюваності.

Лексико-граматичний фонд мови, що не відповідає філософсько-логічним критеріям, Судзукі Акіра об'єднав в один клас під назвою “теніоха”. Дослідник не вважав теніоха повноцінними словами, а розглядав їх як елементи мови, позбавлені речового значення та самостійного використання і такі, що слугують засобом зміни слів і встановлення синтаксичних зв'язків. Клас теніоха Судзукі піддає внутрішній класифікації за ознакою місцезнаходження щодо основних трьох класів слів. У такий спосіб він встановлює п'ять груп:

- 1) слова, що мають самостійну позицію (вигуки та займенники);
- 2) слова, що мають препозиційну позицію (прислівники та сполучники);
- 3) слова, що мають проміжну позицію (ад'єктивні та приіменні форманти найрізноманітнішого призначення);
- 4) слова, що мають постпозиційну позицію, здебільшого в кінці речення (питальні, окличні та інші частки);
- 5) змінювані закінчення прикметників та дієслів.

Звідси можна зробити висновок, що клас теніоха у Судзукі Акіра доволі широкий за обсягом і неоднорідний за змістом.

Класифікація Судзукі Акіра не отримала широкого визнання, але введені ним безпосередньо до граматики терміни “тай” та “йо:” міцно закріпилися в ній, хоча й не зовсім у тому трактуванні, що його передбачав учений.

Тодзьо Гімон займався питанням класифікації частин мови у зв'язку з розробкою проблеми відмінювання дієслів та прикметників. Він схвально ставився до класифікаційної системи Судзукі Акіра, але водночас заявляв, що з деякими положеннями цієї системи він не може погодитися і пропонує свою схему, за якою клас тайген поділяється на有形 /ю:кей/ (“матеріальні слова”, іменники з конкретним значенням) та 無形 /мукей/ (“нематеріальні слова”, іменники, займенники та незмінні службові форманти з абстрактним значенням), а клас йо:ген – на 形状言 /кейдзьо:ген/ (“слова вигляду”, прикметники та суфікси, що змінюються за прикметниковим типом) та 作用言 /сайо:ген/ (“слова дії”, дієслова та дієслівні суфікси). Отже, в основу такої класифікації був покладений двоступеневий класифікаційний принцип. Також можна стверджувати, що Тодзьо Гімон звільнив терміни “тай” та “йо:” від їх філософсько-логічного змісту і став розглядати їх як суто морфологічні категорії: “тай” – незмінювані слова, “йо:” – змінювані. Попри те, що класифікація Тодзьо Гімона загалом не отримала визнання з боку японських лінгвістів, низка її положень стала суттєвим надбанням японського мовознавства. Терміни “тайген” та “йо:ген”, які він ввів, широко використовуються в японській граматиці й сьогодні.

Тогаші Хірокаге увійшов до історії японської лінгвістики як автор, з іменем якого пов'язаний завершальний етап розвитку вчення про частини мови в епоху Токугава. Своє

вчення про частини мови дослідник виклав у праці “詞の玉橋 / Котоба-но Тамахаші”. Класифікація, яку він запропонував, є певною мірою модифікацією схеми Тодзьо Гімона. Тоґаші Хірокаґе встановив у японській мові три частини мови: *кото*, *котоба* й *теніоха*. Під *кото* (“слово”) він розуміє іменник, під *котоба* (“слово”, “мовлення”) – дієслово та прикметник. Звідси випливає, що для цього лінгвіста це не просто різні види слів, а різні явища. Суть же їх полягає в тому, що *кото* – це те, про що людина говорить; *котоба* – це те, що вона про це говорить; *кото* – це те, що якимось існує саме по собі (як предмет чи явище), а *котоба* існує не саме по собі, а лише у застосуванні до *кото*. Ця лінія протиставлення дії та якості, з одного боку, і предметних понять – з нішого, є характерною для всіх філологів феодального періоду. Однак для попередників Тоґаші Хірокаґе це були все ж таки різні класи одного й того самого мовного явища. Він же пішов далі – навіть відмовився вважати їх однорідними явищами. Тоґаші Хірокаґе за вихідне положення прийняв семантичний принцип, на основі якого він весь лексичний склад мови поділив на знаменні та незнаменні слова. Унаслідок такого членування виділився самостійний клас граматичних формантів, що отримав назву “теніоха”.

Таким чином виникла система трьох частин мови. Кожен із класів автор піддав внутрішньому членуванню на окремі підгрупи. Клас *котоба* поділявся на *сецудо:йо:ші* та *сецуйо:тайші*, куди відповідно належали дієслова та прикметники. У класі *теніоха* виділяються два розряди: *до:джі* (“змінювані слова”) та *сейджі* (“незмінювані слова”). До першого розряду віднесено змінювані дієслівні форманти, що виражають стан, вид, час тощо; до другого – незмінні форманти, як приіменні, так і придієслівні, а також вигуки. Характеристику цих розрядів автор зводить до загальних вказівок на функціональні ознаки.

За такою схемою виявляється, що форманти, які утворюють певну систему форм дієслова, його граматичні категорії, механічно розосереджуються по різних рубриках. Наприклад, станові, видові та часові форманти об’днуються в групі *до:джі*, форманти, що утворюють форми способу – у *сейджі*. Такий принцип класифікації активно долучився до всіх подільших класифікаційних схем і справив суттєвий вплив на побудову граматики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алпатов В. М. О соотношении исконных и заимствованных элементов в системе японского языка / В. М. Алпатов // Вопросы языкознания. – №4. – М., 1976. – С. 87–95.
2. Алпатов В. М. Японское языкознание VIII–XIX вв. / В. М. Алпатов, И. И. Басс, А. И. Фомин // История лингвистических учений : Средневековый Восток. – Л., 1981. – С. 262–299.
3. Шулежкова С. Г. История лингвистических учений : учебное пособие для студентов филологических факультетов / С. Г. Шулежкова. – М., 2004. – 400 с.
4. 北川千里, 鎌田修, 井口厚夫. 助詞 // 外国人のための日本語例文問題シリーズ. – No 7. – 荒武出版, 1997. – 162頁.
5. 金水敏. 歴史的にみた「格助詞」の機能. – 大阪, 2002. – 11頁.
6. 金田一春彦, 林大, 柴田武. 日本語百科大事典. – 大修館書店, 1995. – 1505頁.
7. 山口明穂, 秋本守英. 日本語文法大辞典. – 明治書院, 2001. – 974頁.

ORIGIN OF THE JAPANESE GRAMMAR STUDIES

Kostyantyn Komisarov

*Taras Shevchenko National University in Kyiv,
Chinese, Korean and Japanese Philology Department,
14, Taras Shevchenko Av., Kyiv, Ukraine, 01601,
tel.: (044) 239 33 86, e-mail: komisarov@bigmir.net*

The early period of the Japanese grammatical studies history has been analyzed. Its main property is that the Japanese linguistic tradition has been independent. Although it has been partly influenced by ideas of the Chinese and Indian science, it has been developing in its own manner.

Key words: grammar studies, foreign influence, literary works, kana, kanbun, kunten, renga poems, tenioha, inflection, conjugation.

ЗАРОЖДЕНИЕ ЯПОНСКИХ ГРАММАТИЧЕСКИХ УЧЕНИЙ

Константин Комисаров

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
кафедра китайской, корейской и японской филологии,
бульв. Тараса Шевченко, 14, Киев, Украина, 01601,
тел.: (044) 239 33 86, e-mail: komisarov@bigmir.net*

Проанализирован ранний период истории японских грамматических учений, главной характерной особенностью которого является обособленность японской лингвистической традиции, которая впрочем определенным образом испытала влияние идей китайской и индийской наук, но, несмотря на это, традиция эта развивалась самостоятельно.

Ключевые слова: грамматические учения, иностранное влияние, литературные памятники, кана, камбун, кунтен, стихи ренга, тениоха, словоизменение, спряжение глаголов.